

OMKRING EJDERPOLITIKKENS UDFORMNING

Danmarks forhold til Holsten og til det tyske forbund omkring 1840.

Af *Troels Fink*.

For en moderne betragtning var Holstens forhold til Danmark og til det tyske forbund i perioden 1815 til 1864 meget ejendommeligt. Holsten var på een gang en del af det danske monarki og en af de 38 tyske stater, der udgjorde det tyske forbund.

Ved det gamle tysk-romerske riges opløsning i 1806 havde Frederik 6. fået fuld suverænitet over Holsten. I 1815 havde han helst set, at Holsten ikke var blevet optaget i det tyske forbund; men sådan som Danmarks stilling var på Wienerkongressen, havde der ikke været nogen vej uden om. I udenrigsministeren, Niels Rosenkrantz' overvejelser havde det spillet en betydelig rolle, at Holstens tilslutning til det tyske forbund ville betyde en sikring af dette hertugdømme imod Preussens udvidelseslyster; i det hele taget anså man en tilslutning til forbundet for en militær sikring af Danmark imod landsiden¹).

I vide tyske kredse tænkte man sig i 1814 det gamle tyske rige fornyet i en tysk forbundsstat med en folkevalgt repræsentation for hele Tyskland. I så fald ville Holstens tilslutning have betydet en væsentlig indskrænkning i Frederik 6. myndighed i dette hertugdømme; men det tyske forbund af 1815 blev ikke det, som frem for alt, den tyske ungdom havde drømt om; antallet af tyske stater blev nok stærk formindsket i forhold til det gamle rige, men alle 38 stater var suveræne. Tyskland blev ikke en forbundsstat, men et statsforbund. Formålet med det tyske forbund var at opretholde Tysklands ydre og indre sikkerhed og de enkelte tyske staters uafhængighed og ukrænkelighed. Forbundsorganerne blev kun svage. Alle forbundsmedlemmer havde i de afgørende spørgsmål lige rettigheder²). De enkelte stater kunne derfor føle sig forholdsvis ubesværede af forbundsforpligtelserne.

Ligheden mellem de enkelte tyske stater var imidlertid større på papiret end i virkeligheden. Som stormagter havde Østrig og Preussen den dominerende indflydelse i forbundet; og når de var enige, kunne de andre magter ikke modsætte sig deres vilje; afgørende for forbundet blev det imidlertid, at Preussen og Østrig kun yderst sjældent var enige.

¹) Georg Nørregaard: Danmark og Wienerkongressen, s. 162.

²) F. Bülow: Geschichte Deutschlands 1806—30, s. 348 ff.

Rivaliteten mellem de to tyske stormagter svækkede det tyske forbund som et fællestysk organ.

Denne rivalitet mellem de to tyske stormagter trådte allerede stærkt frem på Wienerkongressen, og forbundsakten af 1815 blev derfor kun et forpint og svagt udtryk for den tyske fællesskabsfølelse. Kun på to punkter stillede forbundsakten krav af større rækkevidde til medlemsstaterne: Der skulle i hver forbundsstat findes en landstændersk forfatning (§ 13), og der blev i henhold til § 10 oprettet en forbundshær af kontingenter fra de forskellige tyske stater. Rigtignok skulle der desuden ifølge forbundsaktens § 19 straks forhandles mellem det tyske forbunds stater om handel, samfærdsel og skibsfart; det skete imidlertid aldrig. Vejen for Tysklands økonomiske enhed blev først banet, da Preussen uden om forbundet i 1834 fik oprettet det tyske toldforbund, et forhold, der for forbundet som sådant blev skæbnesvangert³⁾.

På det militære område skete der dog lidt mere end på det økonomiske. Ordningen af forbundets militære organisation blev i årene efter 1815 taget op til forhandling mellem regeringerne, og i 1821 blev der gennemført en militærforfatning. Der blev oprettet en forbundshær, hvis størrelse i fredstid blev fastsat til 1 % af befolkningen. En del fæstninger ved Tysklands vestgrænse blev overtaget af forbundet. De store tyske stater skulle hver stille nogle armékorps til forbundshæren, medens de mindre stater samledes i forskellige grupper, der hver stillede et armékorps. Det holsten-lauenborgske kontingent hørte til 10. armékorps, hvortil Hannover stillede størsteparten af tropperne. Holsten skulle stille 3600 mand⁴⁾.

Den danske konge havde altså som hertug af Holsten forpligtet sig til at give Holsten en stænderforfatning og til at stille et kontingent til den tyske forbundshær. I 1816—19 forhandlede en kommission om forfatningssagen, men de storpolitiske forhold gjorde det muligt for Frederik 6. at henlægge sagen. Den samme passivitet lagde den danske regering også for dagen m. h. t. de militære forhold.

Man kunne måske have ventet, at Holstens særlige forhold havde bevirket, at det holstenske forbundskontingent blev udsondret af den danske hær, idet de krigsmæssige opgaver, som forbundshæren kunne komme til at løse, måtte anses for at være den danske hær uvedkommende; eller man kunne have ventet, at forbundskorpset i hvert tilfælde kom til at udgøre en særlig enhed inden for hæren, men en sådan forholdsregel ville stride afgjort imod den enhedslinie, som den danske regering længe havde fulgt m. h. t. den danske hær. Det var i det hele taget en naturlig bestræbelse for den danske regering at skabe den størst mulige enhed mellem det danske monarkis ulige bestanddele: kongeriget Danmark, hertugdømmet Slesvig og hertugdømmerne Holsten og Lauen-

³⁾ H. v. Srbik: Deutsche Einheit I, s. 276.

⁴⁾ G. v. Struve: Das öffentliche Recht des deutschen Bundes, II, s. 210 ff.

borg. Der viste sig ikke nogen tvingende nødvendighed til at foretage en adskillelse mellem den danske hær og det holstenske forbundskontingent. Den danske regering kunne derfor fortsætte sin helstatspolitik ret uanfægtet.

Holstens deltagelse i forbundet forårsagede således i de første årtier efter 1815 ikke større vanskeligheder for den danske stat. Men principielt måtte man erkende, at hvis forbundet vedtog bestemmelser med gyldighed for Holsten, kunne den danske regering kun gennemføre helstatslinien, hvis den i det øvrige monarki gennemførte tilsvarende bestemmelser som i Holsten. Problemet blev kun aktuelt i visse tilfælde, hvoraf enkelte skal omtales.

Forbundet blev et redskab i de tyske stormagters reaktionære politik, der blev rettet mod de friere rørelser på universiteterne og i pressen. I 1819 fik de såkaldte Karlsbad-beslutninger gyldighed for forbundets område og i 1820 de såkaldte Wiener-slutakter. Der indførtes bl. a. censur i hele forbundsområdet, og der blev pålagt regeringerne at holde specielt øje med universiteterne.

Det blev som følge deraf nødvendigt at indføre censur i Holsten. På grund af det snævre administrative fællesskab mellem Slesvig og Holsten kom de samme regler i praxis til også at gælde i Slesvig, men i kongeriget fastholdt man den bestående presselovgivning, der kun forudså censur m. h. t. udenrigske efterretninger i bladene og som straf for personer, der var dømt efter presseloven. I dette tilfælde blev helstatsprincippet altså ikke fulgt. I 1834 var der imidlertid fare for at dette kunne ske. Frederik 6. underskrev et reskript med følgende ordlyd: »Da Skrivefrækheden også i de her udkommende Blade og Tidsskrifter mere og mere tager Overhaand ville Vi Allernaadigst have Komiteen [til affattelse af forordningerne om provinsialstænderne] paalagt at nedlægge allerunderdanigst Betænkning, hvorvidt lignende Bestemmelser som de, der i saa Henseende, som vedtagne ved Forbundsforsamlingen i Frankfurt, ere gjeldende for Vore Hertugdømmer Holsten og Lauenborg, kunne paabydes saavel for Kongeriget Danmark som for Hertugdømmet Slesvig«. Faren drev over. Reskriptet blev ikke omsat til lov⁵⁾.

Det klareste og mest betydningsfulde eksempel på, hvorledes bestemmelser, der var gældende i Holsten i kraft af dette hertugdømmes tilhørsforhold til Tyskland, fik afgørende indflydelse på den danske regerings helstatspolitik, er indførelsen af de rådgivende provinsialstænder i 1831—34. Holsten havde i henhold til forbundsaktens § 13 et krav på en stændersk forfatning. I 1830 mente Frederik 6. ikke længere at kunne vente med at opfylde dette løfte. Uwe Jens Lornsen havde i november 1830 forsøgt at skabe uro ved at fremsætte sit krav om en fri forfatning for

⁵⁾ Harald Jørgensen: Trykkefrihedsspørgsmålet i Danmark 1799—1848, s. 173 ff.

Slesvig og Holsten i personalunion med Danmark. Frederik 6. blev nervøs og ville nu opfylde sin forpligtelse til at give Holsten en forfatning. Hvis Holsten alene havde faaet en forfatning, var det blevet et brud på helstatsprincippet, en demonstration af det skel, der bestod mellem kongens lande, og som man helst dækkede mest muligt over. Resultatet af overvejelserne blev, at både Slesvig og kongeriget også fik en stænderforfatning.

Dette forhold er så kendt, at der ikke er grund til her nærmere at påpege følgerne af Holstens dobbeltstilling på dette område⁶⁾.

Kun et enkelt punkt skal fremdrages, fordi det så klart viser tankegangen inden for regeringens kreds. I 1835 drøftede man i Roskilde stænderforsamling spørgsmålet, om forhandlingerne burde være offentlige. Den kgl. kommissarius, A. S. Ørsted, fremhævede, som en meget væsentlig årsag til at gå imod princippet om offentlige forhandlinger, at kongen var bundet til det tyske forbunds beslutninger, hvad Holsten angik. Han henviste specielt til Wiener-slutaktens § 9 og til forbundsdagens beslutning af 28. juli 1832, art. 5, hvoraf det fremgik, at hvert forbundsmedlem var forpligtet til i de lande, hvor stænderforhandlingernes offentlighed var tilladt efter forfatningen, at indrette forretningsordenen således, at man var sikret imod alt det, der kunne være til fornærmelse for forbundet i det hele, eller noget, der kunne have skadelig indflydelse på sammes rolighed. Vel var bestemmelsen ikke en absolut hindring for de danske stænderforhandlingers offentlighed, hævdede Ørsted, men det ville i så fald være aldeles nødvendigt at henlægge forhandlingernes ledelse under een af kongen udnævnt præsident, som var forsynet med udstrakt myndighed. Ørsted indrømmede, at selvom kongen måtte gå frem på denne måde i Holsten, behøvede han ikke at gøre det i kongeriget og i Slesvig, »men det maatte dog vistnok foraarsage en billig Misnøje om Institutionen i hint Hertugdømme, der havde større Adkomst til samme end Danmark og Slesvig, skulle være mere indskrænket end i disse. Maaske ville nogle mene, at saadan Misnøje maatte vende sig imod det tyske Forbund, og at det kunne være politisk rigtigt, at man bragte Kongens Undersaatter saavel i Hertugdømmet Holsten som i hans øvrige lande til at føle det Fortrin, som det var at staae under Allerhøist sammes frie, ei ved hin Forbindelse indskrænkede Raadighed«. Men kongen havde tiltrådt forbundet og samtykket i beslutningen; det ville derfor ikke være rigtigt af ham at udstrø misfornøjelsens sæd, og det ville være uklogt at vække forbundet uvilje, sagde A. S. Ørsted⁷⁾.

Så længe spørgsmålene kun indskrænkede sig til småting som det lige omtalte forhold, var hensynet til Holsten ikke tyngende, men Tyskland var inde under udviklingens lov. Rigtig nok tilslørede rivaliteten mellem

⁶⁾ Hans Jensen: De danske Stænderforeningers Historie, I, s. 108 ff og s. 120 ff.

⁷⁾ Stændertidende 1835, sp. 1527.

Preussen og Østrig dette forhold. Modsætningen mellem disse to magter havde som nævnt lammet forbundets handlekraft, men hvis enhedsudviklingen i Tyskland fik en ny impuls, eller hvis forfatningsudviklingen i Danmark førte til forsøg på at skabe et forfatningsorgan, der omfattede hele monarkiet, så ville de uheldige følger af Holstens dobbelte stilling melde sig med uafviselig kraft.

I almindelighed så man i Danmark i 1830'erne med en vis overlegenhed på muligheden af, at det tyske forbund kunne udvikle sig til et tysk enhedsrige; men netop i denne periode fik den tyske enhedsbevægelse et nyt udgangspunkt. Den 1. jan. 1834 trådte det af Preussen ledede toldforbund i kraft. Størstedelen af det nuværende Tyskland blev en økonomisk enhed; omtrent ved samme tid begyndte de første jernbaneanlæg. I løbet af få år lukkede jernbanerne Tyskland op, og en storstilet økonomisk udvikling satte ind. Tyskerne erkendte hurtigt værdien af den økonomiske sammenslutning, og det var naturligt, at den store succes på det økonomiske område måtte styrke bestræbelserne for at virkeliggøre også den politiske enhed. Dertil kom i 1840 en ny impuls. Stormagternes stridigheder i Orienten fremkaldte pludselig krigsfare i Europa. England, Rusland, Preussen og Østrig stod for en stund igen, som i 1813—15, samlet over for Frankrig. En voldsom krigerisk stemning greb om sig både i Frankrig og i Tyskland; i Frankrig genlød aviserne af råbet: »Til Rhinen, til Rhinen«, mens man i Tyskland svarede på udfordringen med Nicolai Beckers sang: »De skal ikke have den, den frie tyske Rhin«.

Omtrent samtidig med, at de nationale lidenskaber således flammede op, blev Frederik Wilhelm IV konge i Preussen efter sin far, Frederik Wilhelm III. Den nye konge var et let bevægeligt, romantisk gemyt, der udtalte sig med så megen uklarhed, at de, der havde interesse deraf, kunne fortolke hans taler som vidnesbyrd om, at Preussen nu ville gå i spidsen for de tyske enhedsbestræbelser; det viste sig snart, at Frederik Vilhelm IV.s ideer var af middelalderlig-romantisk art og kun yderst dårligt svarede til det aktuelle behov; men for en stund blussede håbet om en tysk enhedspolitik op.

I forholdet til Frankrig kunne Preussen og Østrig for en gangs skyld optræde i fællesskab. Det satte straks sine spor i den tyske forbundsdag i Frankfurt. Når Østrig og Preussen var enige, var det naturligt for disse magter at drage de andre tyske magter ind til støtte for deres politik. De franske rustninger fremkaldte tyske modrustninger. Rigtignok drev krigsfaren over. I oktober 1840 blev det krigeriske franske ministerium Thiers afløst af det mere fredelige ministerium Guizot. Det varede dog noget, inden forholdene faldt til ro; på begge sider fortsattes rustningerne. I denne forbindelse blev der gjort skridt til at sætte den tyske forbunds-armé på krigsfod, altså også det holsten-lauenborgske kontingent.

Over for den danske regering var det især Preussen, der førte ordet. Den 27. okt. 1840 underrettede den preussiske gesandt i København, v. Schoultz-Ascheraden, den danske regering om den storpolitiske stilling, således som Preussen så den, og den danske regering instruerede den 10. nov. 1840 den danske gesandt i Berlin, grev F. Reventlow, i vendinger, der udtalte sympati for de allierede magters holdning over for Frankrig i de orientalske spørgsmål; men den danske regering bad dog den preussiske konge forstå, at Danmarks beliggenhed og relativt ringe styrke måtte pålægge Danmark en passiv holdning; men samtidig forsikrede kongen, at han som medlem af det tyske forbund ville efterkomme alle forpligtelser⁸⁾).

Den 24. nov. 1840 sendte Østrig og Preussen en cirkulær-depeche til det tyske forbunds medlemmer, hvori disse magter meddelte, at situationen nu havde udviklet sig således, at det tyske forbund måtte optræde. Den danske regering svarede med en instruktion til de danske gesandter i Berlin, Wien og Frankfurt den 12. dec. 1840. Det siges heri bl. a.:

»Allerhøistsamme [Christian 8.] ser deri [cirkulæredepechens indhold] et fornyet bevis, der fortjener den højeste tak, på den utrættelige omsorg, hvormed hofferne i Wien og Berlin ufortrødent er betænkt på at imødekomme de truende tidsforholds paatrængende krav for stadig fastere at grundfæste forbundets sikkerhed og opretholdelsen af dets værdighed«. De danske gesandter blev bemyndiget til at gå ind på de forslag, der kunne ventes fra de høje medforbundne⁹⁾).

Således som situationen havde udviklet sig, var det ikke udelukket, at den danske regering på Holstens vegne måtte deltage i en forbunds-krig. Den havde ikke lagt skjul på, at den helt og fuldt ville opfylde forbundsforpligtelserne.

Den 21. dec. 1840 udstedte kongen ordre til generalkommandoen for hertugdømmerne, at det holsten-lauenborgske forbundskontingent, hvis det blev nødvendigt, skulle bestå af de samme afdelinger, som i 1831 var bestemt til at deltage i forbundseksekutionen mod Luxemborg, og generalkommandoen fik samtidig ordre til at undersøge, om det fornødne materiel var forhånden. Få dage senere blev det meddelt regeringerne i Berlin og Wien samt forbundsmyndighederne i Frankfurt, at den danske konge havde givet ordre til at holde forbundskorpset i slag- og marchfærdig stand¹⁰⁾).

Afdelingerne bestod fortrinsvis af holstenske tropper. Efter hærreformen 1842 var det 15., 16. og 17. bataillon, 5. jægerkorps, 2. dragonregiment og 6 batterier foruden visse specialafdelinger. Materiellet opbevaredes del-

⁸⁾ R. A. Dept. f. u. A. Geheime Registratur. Protokol over udg. breve 1839—45, s. 58 ff.

⁹⁾ Dept. f. u. A. Frankfurt I, e. Militaria 1840—48. Koncept.

¹⁰⁾ Dept. f. u. A. Frankfurt I, e. Militaria 1840—48. Koncept til depeche til gesandterne i Berlin, Wien og Frankfurt, 25. dec. 1840 med bilag.

vis i Rendsborg, og i fredstid hørte afdelingerne under generalkommandoen for hertugdømmerne¹¹⁾).

Nogle af specialtropperne havde ikke særligt holstensk mandskab, og officererne var for de flestes vedkommende danske.

I forbundsdagen i Frankfurt udviklede de tyske stormagter videre deres initiativ for at gøre forbundets militære beredskab mere effektivt. Forbundsfastningerne Mainz, Luxemborg og Landau blev sat i stand, og i marts 1841 besluttede forbundet yderligere at befæste byerne Ulm og Rastadt. Pengene blev delvis taget af den erstatning, Frankrig havde måttet udrede i 1815, og som var hensat til fæstningsbyggeri. Det resterende beløb blev pålignet forbundslandene¹²⁾. Den danske stat måtte på Holstens vegne udrede et vist beløb til disse fæstningsarbejder. På det danske statsbudget for 1844 omtales 170.000 rdl. fordelt på 10 år som bidrag til befæstningen af Ulm og Rastadt¹³⁾. Den danske militærattaché i Frankfurt, oberst Trepka, indberettede den 21. marts 1841, at der skulle føres forhandlinger mellem de lande, der i fællesskab stillede et forbundsarmékorps, for at opnå den størst mulige overensstemmelse, dels af våbenkalibre og ammunition, dels af tjeneste- og eksercits-reglementer. Først i 1845 blev disse forhandlinger afsluttet med en overenskomst.

I sin indberetning af 21. 3. 1841 meddelte oberst Trepka tillige, at Preussen og Østrig havde foreslået, at der skulle gennemføres gensidige inspektioner af forbundstropperne. Allerede den 10. febr. 1841 havde den danske gesandt i Berlin indberettet, at disse forslag var under forberedelse, og den preussiske regering bad den danske regering om at instruere gesandten i Frankfurt om ubetinget at støtte forslagene¹⁴⁾. Det medførte til gengæld, at den preussiske gesandt i København fik ordre til at udtale sin konges varme anerkendelse, fordi den danske konge i dette som i andre tilfælde i den senere tid havde vist et så overmåde venligt og »forbundsmæssigt« sindelag¹⁵⁾.

Det gik imidlertid ikke hurtigt med noget som helst, når den tyske forbundsdag havde med det at gøre. Først den 24. juni 1841 vedtog forbundet, at en gensidig inspektion af forbundskontingenterne skulle finde sted¹⁶⁾.

I sommeren 1841 herskede der en livlig virksomhed i de afdelinger af den danske hær, der hørte til forbundskontingentet, for at gøre dette klart til inspektionen. Den 1. aug. 1841 kunne Christian 8. meddele rette vedkommende, at han var rede til at modtage inspektionen omkring d. 27. 9.

¹¹⁾ J. Johansen: Spredte Bidrag til den danske Hærs Historie. Manuskript i Hærens arkiv.

¹²⁾ G. v. Struve: Das öffentliche Recht des deutschen Bundes, II, s. 272 og 281.

¹³⁾ Statsbudget 1844, s. 61.

¹⁴⁾ Dept. f. u. A. Manualprotokol 1841 nr. 274.

¹⁵⁾ Afskrift af brev fra den preussiske gesandt i København, v. Schoultz-Ascheraden, 8.-3. 1841. Dept. f. u. A. I, e. Militaria 1840—48.

¹⁶⁾ Sager fra Generalkommissariats Kollegiet 1841—43 vedr. det Holst. Lauenb. Kont.

1841; tropperne ville da være opstillet i deres standkvarter i fuld fredsstyrke¹⁷⁾).

Det fremgår af de her gengivne dokumenter, hvorledes Danmark ved Holstens dobbeltstilling blev stærkt bundet i sin udenrigs- og forsvarspolitik. Rigtignok betonedes den danske regering, at den i tilfælde af krig ville bevare neutraliteten for Danmark og Slesvig; men Danmarks stilling ville alligevel blive meget tysk orienteret. Det var jo en del af den danske hær, der skulle kæmpe på tysk side. Talrige officerer var danske af nationalitet, og en del af specialtropperne var fælles for hele hæren, og yderligere var den danske hær som helhed en garanti for, at de tropper, forbundet behøvede, altid var til rådighed. Dette udtaltes i en beretning, som de preussiske inspektionsofficerer nogle år senere, i 1846, afgav om en inspektion af forbundshærens 10. armékorps, hvortil det holstenske kontingent hørte. Det hedder her om reservemandskabet til det holstenske kontingent: »For reserveformationernes tilstedeværelse ydes der sikkerhed, dels ved en erklæring gående ud på, at den kgl. danske hærs samlede magt er basis for forbundsydelsen og dels ved den danske hærs tjenesteordning, ifølge hvilken der altid findes en uddannet krigsreserve til disposition med samme mandskabsstyrke som de korps, der gør aktiv tjeneste¹⁸⁾).

Det var et for den danske nation højst ubehageligt afhængighedsforhold, hvis omrids tegnede sig i 1840—41. Man kan ikke undre sig over, at mange danske reagerede ved at kræve klar adskillelse mellem de dele af kongens lande, der hørte til det tyske forbund, og de, der stod uden for.

Hvor meget offentligheden har vidst om forhandlingerne 1840—41 lader sig vanskeligt afgøre. De militære forholdsregler kunne imidlertid ikke forblive hemmelige; og sammenhængen var det ikke vanskeligt at få øje på. Men det var vanskeligt for oppositionspressen at skrive derom.

Midt i august 1841 blev det imidlertid bekendtgjort, at den danske pontoneerafdelings tjenestegørende styrke den 12. aug. 1841 var afgået med dampskib fra København til Holsten for sammen med afdelingen i Rendsburg at blive inspiceret af forbundsofficerer som en del af det holsten-lauenborgske troppekottingent henhørende til den tyske forbundsarmé.

Derved var der givet anledning til at drøfte hele problemet om sammenblandingen i militær henseende mellem dansk-slesvigske og holsten-lauenborgske interesser og forpligtelser. »Fædrelandet« tog den 26. aug. 1841 spørgsmålet om Danmarks stilling til Tyskland op til nærmere undersøgelse. »Fædrelandet«s artikel giver et ganske godt indtryk af det perspektiv, hvorunder de nationalliberale så på Danmarks udenrigs- og militærpolitiske stilling. I artiklen spørges der først, om der er forberedel-

¹⁷⁾ Dept. f. u. A. Forestillinger 1. 8. 1841.

¹⁸⁾ Dept. f. u. A. Frankfurt I, e. Militaria 1840—48.

ser i gang for at knytte Danmarks skæbne nøjere til Tysklands. »Skal dette [pontoneerkorpsets afsendelse til Holsten] være den indirekte Maade, hvorpaa de Danske skulle gjøres fortrolige med Tanken om en Forening med det tyske Forbund? Har man i Sinde at prøve Stemningen med Hensyn til en saadan Eventualitet? Eller er det blot en Følge af den saa tidt paaankede uheldsvangre Sammensmeltning af den danske og den holsten-lauenborske Stat?« Lidt senere i artiklen hed det: »Mon man i Politikken ikke glemmer den mekaniske Grundlov, at de større Legemer tiltrækker de mindre. For at fri sig for denne Virkning maa man holde sig uden for Virkningssfæren, hvilket i dette Tilfælde skeer ved at tilvejebringe en fuldkommen administrativ adskillelse [mellem Holsten og det øvrige monarki] og ved at nærme den danske Statsdeels Institutioner [Danmarks og Slesvigs] til de efter Sprog, Beliggenhed og Landsbeskaffenhed med dem mest beslægtede Folk i Sverige, Norge, England og Holland«. Men når der var opnået en sådan adskillelse, stod en forbindelse med Tyskland dog ikke for artikelskriveren som det absolut værste; det var derimod den fuldstændige neutralitet; det mest ideelle var imidlertid en skandinavisk politik. En tilslutning til Tyskland, hvis den var uundgåelig, måtte blot ikke forme sig på den måde, at Danmark blev opfattet som et appendix til Holsten, men det måtte betragtes som en sideordnet stat, således at Slesvig hørte til den danske statsafdeling.

Der var her rørt ved eet af de dybestliggende modsætningsforhold mellem regeringen og den nationalliberale opposition. For regeringen stod det som den fornemste opgave at bevare rigets enhed og bevare forbindelsen med Holsten så intimt som muligt; de liberale ledere så i sammenblandingen af det danske og det holstenske den alvorligste hindring for de danske forfatningsbestræbelser. Dette problem måtte nødvendigvis løses, før man kunne komme videre. Netop forholdene på det militære område var egnet til i almindelighed at gøre opmærksom på de uheldige tilstande og til at vise regeringen, hvilken risiko den løb for at blive taget med på slæbetov af Tyskland. Oppositionen forsømte ikke nogen lejlighed.

I årene 1840—42 var en militærkommission samlet for at udarbejde en ny hærordning. Hærkommissionens arbejde gav den liberale politiker, kaptajn A. F. Tscherning lejlighed til i oktober 1841 at gentage kravet om den fuldstændige afsondring mellem den danske og den holstenske hær¹⁹⁾. Hvis kongen ikke har givet ordre til en sådan adskillelse, er det en statsfejl, hævder Tscherning, med mindre da der består en udsigt til Holstens nærforestående udsondring af det tyske forbund. »Det modsatte, Danmarks Optagelse i det tyske Forbund, som af flere Stemmer er bragt paa Bane, anse vi for at stride mod Landets sande Interesse«.

¹⁹⁾ Fædrelandet 8. 10. 1841. Tormod Jørgensen har i sin bog om Tscherning s. 67 oplyst, at artiklen er forfattet af Tscherning.

Der var ikke givet nogen sådan ordre. Hærenheden var et så væsentligt led i helstatspolitikken, at den måtte opretholdes; hvis Holsten fik sin egen hær, kunne det kun opfattes som et tegn på, at regeringen ikke selv var overbevist om helstatspolitikkenes gennemførlighed.

I begyndelsen af april 1842 blev hærreformens hovedlinie kendt. (Selve nyordningen blev gennemført 28. 4. 1842). »Fædrelandet«, vel sagtens Tscherning, beklagede²⁰⁾ på det dybeste nyordningens form. »Vi kunne næsten ikke troe, at Commissionen, uden den bestemteste Ordre, har overseet de Fordringer, som Forbundsakten gør på Holsten, og som i Sandhed kun kunne fyldestgøres ved at afsondre Hærene. At Danmarks Konge er berettiget til at supplere sit Forbunds-Kontingent med danske Tropper, forandrer intet heri, thi de ægte danske Interesser ere imod, at dette nogensinde skeer. Vi beklage, og beklage gjentagne Gange, at vor Regering ikke kan bekvemme sig til fuldstændig at vedgaae, at Holsteen er tydsk, for at Danmark saaledes fuldstændig kan blive emanciperet og blive dansk«.

Så langt var denne diskussion ført, da Orla Lehmann i den berømte tale den 28. maj 1842 proklamerede Ejderpolitikken. Den umiddelbare baggrund for hans tale med det voldsomt gentagne: »Danmark vil ikke«, var tyske planer om at opbygge en tysk flåde på basis af den danske ved at optage Danmark som »admiralstat« i det tyske forbund²¹⁾. Tilknytningspunktet for disse planer var det forhold, at Holsten var en del både af det tyske forbund og det danske monarki. Man må imidlertid ikke anse 28. maj talen som en udtømmende politisk analyse af Danmarks stilling, det var tværtimod en festtale, og den militære forbindelse mellem Danmark og Tyskland via Holsten omtales ikke deri.

Et vidnesbyrd om, hvorledes den voksende tyske militære aktivitet har været medvirkende til at gøre det klart for de nationalt sindede liberale politikere, at forbindelsen med Holsten måtte brydes, har man imidlertid i en debat mellem Orla Lehmann og helstatsmanden, biskop I. P. Mynster i Roskilde stænder i aug. 1842.

Lehmann fremhævede i en tale den 19. aug. 1842, at udviklingen i retning af større enhed i Tyskland ville virke dragende på Holsten. Men Mynster gik imod denne tro på, at Tyskland ville blive en enhedsstat. Han ønskede ikke denne enhed, der ville føre til centralisation, og han sagde: »Hvad der fortrinsvis bidrager til, at Tyskland indtager en saa høj Plads blandt Europas mest oplyste Stater, er netop den Omstændighed, at det er delt i mange forskellige smaa Stater«, og videre udviklede Mynster sin tankegang med disse ord:

»Saaledes er det ikke uden Vigtighed for ikke blot Tysklands egne, men ogsaa andre Nationers Dannelses Fremskriden, at det staaer i nøje

²⁰⁾ 6. 6. 1842.

²¹⁾ Troels Fink: Admiralstatsplanerne i 1840'erne. Festskrift til Erik Arup 1946.

Forbindelse med Frankrig, og at det ligeledes gennem Holsten er forbundet med Danmark. Jeg antager saaledes . . . at det er ønskeligt, at den Forbindelse, hvori Tyskland ved Holsten staar med Danmark og Norden, maa vedblive²²⁾).

Lehmann afviste i sit svar, at han skulle have spået, at der ville opstå et enigt Tyskland, men han havde hævdet: »at der baade i Forbundsagen og i de tyske Regjeringers Politik udtaler sig en umiskjendelig Stræben efter en større og endrægtigere Kraftudvikling«, og som bevis herpå henviste han til, »at Forbundet med Hensyn til Organisationen af Tysklands Forsvarsvæsen har antaget en mere positiv Karakter, som vil constituere Begrebet om eet eneste Tyskland i en anden Grad end selv under det tyske Kejserdømme«. Yderligere henviste han til det tyske toldforbund og til den almindelige nationale stræben. Men iøvrigt var Lehmann ved denne lejlighed mindre afvisende over for helstatspolitikken, end han ellers havde været og snart efter igen blev.

I de følgende år var faren for at komme i afhængighed af Tyskland gennem forbindelsen med Holsten et stående emne i dansk politisk debat. For regeringen var det yderst ubehageligt. Den fulgte stadig helstatslinien og ønskede ikke, at Ejderen blev fremstillet som Danmarks statsretslige grænse. Tværtimod. Ingen ringere end generalprokurøren, landets fornemste juridiske embedsmand, A. S. Ørsted, der fra 1842 tillige var medlem af statsrådet, drog til felts mod de opløsende tendenser. I januar 1843 skrev han i »Berlingske Tidende« — anonymt naturligvis — en række artikler om Danmarks forhold til Holsten, hvor han forfægtede det standpunkt, at kongen ikke havde tabt noget af sin fulde suverænitet over Holsten ved at gå ind i det tyske forbund. »Vel vil Kongen som Medlem af det tyske Forbund have at tage Deel i dettes Krige; men en slig Forpligtelse, hvorfor hele Staten har Vederlag i den Betyggelse, dens Landsgrænse derved har erholdt, kan lige så lidet som andre Alliancer ophæve Statens eller dens Overhoveds Selvstændighed«. Selvom forbundsbeslutninger i visse tilfælde blev gældende regler i Holsten og Lauenborg, mente Ørsted at der her ikke var tale om nogen form for underordning, »da Kongen selv tager sin forholdsmæssige Deel af de Beslutninger, der skulle tjene til Regel for ham og hans Medforbundne²³⁾«. Formelt var Ørsteds betragtning uangribelig, men reelt ganske uden betydning, da kongen ikke kunne gøre nogen selvstændig indflydelse gældende, ej heller, melde Holsten ud af forbundet. Dette fastholdt »Fædrelandet« i et svar til Ørsted²⁴⁾, uden at det gjorde indtryk på denne. Ørsted udviklede tværtimod i en senere artikel²⁵⁾, at den danske konge var suveræn i Holsten, selvom

²²⁾ Østifternes Stænder-Tidende 1842, sp. 2296 ff.

²³⁾ 8. 1. 1843.

²⁴⁾ 18. 1. 1843.

²⁵⁾ Berl. Tid. 6. 2. 1843.

han havde pligter over for forbundet, og han fremhævede et meget subilt synspunkt, som helstatsmændene nu og siden lagde megen vægt på, at kongen ikke var tiltrådt forbundet som hertug af Holsten, men som konge af Danmark på Holstens vegne; forbundsgesandten var ikke Holstens gesandt, men kgl. dansk gesandt, der havde sit værneting ved Landsover- samt Hof- og Stadsretten i København og ikke ved den holstenske overret. Dette synspunkt førtes under de videre politiske debatter i de følgende år ud i de mest spidsfindige konsekvenser. Bag alle spidsfindigheder møder man imidlertid den afgørende modsætning, som vi har mødt i ordskiftet mellem Lehmann og Mynster, at de nationalliberale regnede med en udvikling i retning af enhed i Tyskland, medens helstatsmændene til syvende og sidst regnede med status quo.

Bekymringen for, at Danmark kunne komme i en for landet ubehagelig forbindelse med Tyskland, fik i sommeren 1843 en ny impuls. Det blev besluttet, at der skulle afholdes en for 10. armékorps fælles øvelse ved Lüneburg. Den senere fra treårskrigen så kendte officer, W. H. F. A. Læssøe, der i 1843 opholdt sig i udlandet, kommenterer meddelelsen om troppesamlingen i et brev til sit hjem. »Til min store forskrækkelse har jeg i Augsburgeren [Augsburger Zeitung] læst, at der skal være holstensk-hannoversk Troppesamling ved Lüneburg i September dette Aar. Jeg skulle dog ikke haabe, at man befaler mig at gaae dertil. For det Første vilde det være næsten ufordøieligt for mig at fungere som tydsk Officer, om end kun i Uger, idetmindste indseer jeg ikke for Øieblikket, hvorledes det skulle gaae af uden slemme Conflicter«²⁶).

Det er meget karakteristisk for forholdene, at næsten alle de officerer, der kommanderede de holstenske tropper i Lüneburg, var danske af fødsel; den eneste betydende undtagelse var landgrev Wilhelm af Hessen-Kassel, der havde overkommandoen. Blandt de øvrige var general Lützow (f. i Ribe), oberst Rømeling (f. i København), major Baggesen, søn af Jens Baggesen, kaptajn Steinmann (f. på Tybjerggård. I 1864 general Gerlachs efterfølger som overgeneral), kaptajn Trepka (f. i København; han faldt i slaget ved Isted i 1850).

De har næppe alle følt som Læssøe, men i den danske offentlighed måtte det mane til eftertanke om Danmarks forhold til Holsten, at en del af den danske hær, under danske officerers ledelse måtte deltage i den tyske forbundshærs øvelser.

Den liberale politiker D. G. Monrad kom ind på forholdet i en artikel i Dansk Folkeblad i august 1843²⁷). Det pågældende nummer af bladet blev beslaglagt, hans udtalelser har altså ikke kunnet påvirke offentligheden, men de genspejler tankegangen i liberale kredse: »Man bør ikke overse«, siger Monrad, »at Hans Majestæt med Hensyn til Krig og Fred,

²⁶) Poul Andræ: Werner Hans Frederik Abrahamsen Læssøe, s. 82.

²⁷) 11. 8. 1843.

Forsvarsvæsen og andre Anliggender er — hvad Holsten angaaer — bunden ei ved sin Villie, men ved det tydske Forbunds Beslutninger«, og han tager stilling til forholdet med den følgende betragtning:

»En Regjering kan ikke have to Sjæle, den kan kun have een Villie; den kan ej ønske, at der skal være Krig i den ene og Fred i den anden Statsdeel, og endnu mindre, at disse skulde komme i indbyrdes Feide; den kan ei i den ene Statsdeel ville fremme een og i den anden den modsatte Udvikling; den kan med faa ord ei have to Ansigter«. Man må indrømme Monrad, at det var denne umulige opgave regeringen havde sat sig, og man må, med kendskab til den senere udvikling, give ham ret i hans vurdering af Danmarks forhold til Holsten. »I Stedet for at Holsteen altsaa skulde gjøre det danske Monarki stærkere og selvstændigere, bliver det et Middel til at bringe det i større eller mindre Afhængighed af fremmede Magter«. (Monrad tænker i den citerede artikel, under hensyn til arveforholdene, også på Rusland). Monrad har her givet et rammende og kortfattet udtryk for noget væsentligt i den tankegang, der førte frem til Ejderpolitikken. Man må imidlertid ikke regne med alt for stor konsekvens i Monrads synspunkter gennem årene. Han har i 1843 givet et klart udtryk for Ejderpolitikkens princip, men han havde i 1840 forsøgt sig som talsmand for en konstitutionel helstatspolitik²⁸⁾, og han gav i 1844 et for ham meget karakteristisk udtryk for, at sagen kunne ses både fra den ene og fra den anden side. I en anmeldelse af nogle skrifter af den politiske publicist, Dirckinck-Holmfeldt, fastholdt Monrad det yderst uheldige i det militære fællesskab med forbundet via Holsten. Når Holsten er i krig på forbundets vegne, vil det være vanskeligt at få Danmarks neutralitet anerkendt, eftersom den holstenske armé og de holstenske finanser udgør en enhed med den danske armé og de danske finanser, men samtidig fremhævede han det tåbelige i at skære Holsten bort, at henkaste det til den første den bedste ville være en eksempelløs tåbelighed. Holstens forbindelse med Danmark er og må blive stående, mente han; udviklingen kunne gå enten i retning af større enhed i Tyskland eller det modsatte, den danske regering måtte indrette sig på begge muligheder. Hvis Tyskland blev en enhedsstat ville forbindelsen mellem Danmark og Holsten ophøre, hvis splittelsen i Tyskland fortsatte, kunne Holsten komme i virkelig statsenhed med Danmark²⁹⁾.

Monrads overvejelser med de skiftende synsmåder kaster lys over den frygtelig vanskelige situation, Danmark var i; de er imidlertid kun af teoretisk værdi, idet forholdene gjorde det nødvendigt at vælge en bestemt politik. Regeringen valgte helstatslinien, medens den national-liberale opposition anså det for uomgængelig nødvendigt at få Ejder-

²⁸⁾ P. Stavnstrup: D. G. Monrad, s. 52.

²⁹⁾ Dansk Folkeblad 28. 6. 1844.

grænsen fastlagt som det statsretslige, forfatningsmæssige og administrative skel mellem det danske monarkis danske og tyske dele.

Ordet Ejderpolitik anvendt om moderne foreteelser, føles som et udtryk for en aggressiv national tendens. Når man søger tilbage til Ejderpolitikkenes udspring, således som det her er forsøgt, ligger forholdet imidlertid anderledes. For Ejderpolitikkenes mænd var afkaldet på forbindelsen med Holsten en pris, der måtte betales for Danmarks selvstændighed.

Ejderpolitikken var ikke national i den forstand, at den byggede på samhørighed mellem alle danske så langt dansk sindelag strakte sig i Slesvig, men national i den forstand, at det gjaldt at sikre det af Tyskland uafhængige danske kongerige og Slesvig, imod en udvikling, der ville bringe hele Danmark i politisk og militær afhængighed af Tyskland. Man havde endnu ikke sans eller forståelse for, at fremtiden næsten udelukkende måtte bero på den nationale udvikling i hertugdømmet Slesvig, på slesvigernes beslutning, om de ville være danske eller tyske. Man kom til Ejderpolitikken »syd fra«. Ved en betragtning af det danske monarkis forhold, var Ejderlinien den første linie, bag hvilken der kunne etableres et politisk forsvar imod Tyskland. Den følgende udvikling skulle imidlertid vise, at forholdene bag denne forsvarslinie, nationalt set, ikke var betryggende. Ejderpolitikkenes væsentligste forudsætning holdt således ikke stik. Hvor væsentlige de nationale forhold inden for Slesvigs grænser var, havde datiden ikke rigtig blik for; ved at følge Ejderpolitikkenes udformning, således som det her er forsøgt for en enkelt sides vedkommende, kan man bedre forstå hvorfor.